

ВИОКРЕМЛЕННЯ КРИТЕРІВ І ПОКАЗНИКІВ СФОРМОВАНOSTI ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

EXPLORATION OF CRITERIA AND INDICATORS OF THE FUTURE OF PROFESSIONAL SUBJECTIVITY OF THE FUTURE OFFICER AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

У статті аналізується психолого-педагогічна проблема формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах. Досвід виконання офіцерами службово-бойових завдань під час проведення Операції об'єднаних сил (АТО) вказує на нагальну потребу внесення змін у систему підготовки офіцерів як основи війська. Результатом вищої військової освіти в сучасних умовах є формування в курсантів – майбутніх офіцерів здатності бути суб'єктом своєї життєдіяльності, адекватно реагувати на зміни, готовності до військово-професійної діяльності та здатності формувати соціальну та навчальну суб'єктність підлеглих військовослужбовців, а найголовніше – сприймати та транслювати її у своїй військово-професійній діяльності. Обґрунтована актуальна проблема виокремлення критеріїв і показників формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, професійна суб'єктність, вищий військовий навчальний заклад, навчально-виховний процес, майбутній офіцер, військово-професійна діяльність, критерії, показники.

В статье анализируется психолого-педагогическая проблема формирования профессиональной субъектности у будущих офицеров во время обучения в высших военных учебных заведениях. Опыт выполнения офицерами служебно-боевых задач в ходе Операции объединенных сил (АТО) указывает на насущную необходимость внесения изменений в систему подготовки офицеров как основы армии. Результатом высшего военного образования в современных условиях является формирование у курсантов – будущих офицеров способности быть субъектом своей жизнедеятельности, адекватно реагировать на изменения, готовности к

военно-профессиональной деятельности и способности формировать социальную и учебную субъектность подчиненных военнослужащих, а главное – воспринимать и транслировать ее в своей военно-профессиональной деятельности. Обосновано актуальную проблему выделения критериев и показателей формирования профессиональной субъектности у будущих офицеров во время обучения в высших военных учебных заведениях.

Ключевые слова: субъект, субъектность, профессиональная субъектность, высшее военное учебное заведение, учебно-воспитательный процесс, будущий офицер, военно-профессиональная деятельность, критерии, показатели.

The article analyzes the psychological and pedagogical problem of formation of professional subjectivity in future officers during training in higher military educational institutions. The experience of carrying out military service missions during the Operation of the Unified Forces (ATO) undoubtedly points to the urgent need for changes in the training system of officers as the basis of the troops. The result of higher military education in modern conditions is the formation of cadets – future officers of the ability to be the subject of their lives, respond adequately to changes, readiness for military-professional activity and the ability to form the social and educational subjectivity of subordinate servicemen, and most importantly – to perceive and broadcast in its military-professional activities. The substantiation of the actual problem of distinguishing the criteria and indicators of the formation of the professional subjectivity of future officers during training in higher military educational institutions is grounded.

Key words: subject, subjectivity, professional subjectivity, higher military educational institution, educational process, future officer, military-professional activity, criteria, indicators.

УДК 377:159.212.3

Капінус О.С.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Формування суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних Сил України (далі – ЗСУ) як інтегральної професійно важливої якості відбувається в процесі набуття військової освіти під час навчання у вищих військових навчальних закладах, безпосередньо пов'язується з навчальною та військово-професійною діяльністю, усвідомленням і сприйняттям її цілей і результатів, осмисленням сприйняттям притаманних потребам професії цінностей і засобів їх реалізації.

Вимоги до особистості офіцера, що постійно зростають, зумовлюють необхідність його суб'єктного внеску в якісну зміну об'єкта діяль-

ності, гнучкості мислення, поведінки, виваженості в ухваленні рішень, здатності усвідомлено брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема формування професійної суб'єктності під час навчання в переважній більшості розглядалася науковцями стосовно учнів загальноосвітніх шкіл, студентів закладів професійно-технічної освіти та вищих навчальних закладів. Так, потребу формування суб'єктності учнів у навчальній діяльності визнавали К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Суб'єктний підхід до навчальної діяльності був у центрі уваги Д. Узнадзе,

подальшого розвитку він набув у наукових працях К. Абульханової-Славської, А. Брушлінського.

Питання формування суб'єктності майбутніх фахівців у процесі їх професійної підготовки досліджувалися з огляду на потребу розв'язання таких актуальних проблем: розвитку особистості як суб'єкта психічної активності, саморозвитку і творчості (К. Абульханова-Славська, А. Адлер, В. Андреев, А. Брушлінський, С. Максименко, А. Маслоу, Н. Олександрова, В. Петровський та ін.); розвитку суб'єкта в діяльності, навчанні та пізнанні (Б. Ананьєв, О. Асмолов, А. Брушлінський, А. Осницький, В. Селіванов та ін.); суб'єкта та суб'єктності майбутнього фахівця у процесі набуття професійної освіти (А. Акопов, Ю. Поваренков, В. Іванов, В. Куцов, С. Пелипчук, В. Шадріков, В. Ягупов та ін.), а також їх врахування у процесі підготовки конкретних фахівців (Г. Ісаєв, Г. Косарецький, В. Масленников, В. Слободчиков).

У сучасних дослідженнях проблема суб'єктності розглядається в різних аспектах: з погляду становлення суб'єкта діяльності (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, І. Гоголева), суб'єкта професійної діяльності (М. Галанова, В. Ягупов), суб'єкта спілкування (Б. Ананьєв, М. Каган, В. М'ясищев), суб'єкта самоактуалізації (Ю. Блінова, В. Знаков).

Стосовно формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах на увагу заслуговують праці педагогів і психологів (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, О. Барабанщиков, І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, М. Данилов, К. Дурай-Новачкова, М. Д'яченко, А. Дьомін, Л. Занков, І. Зязюн, Л. Кандибович, Л. Карамушка, Н. Коломінський, Г. Костюк, В. Кремень, І. Лернер, В. Лутай, О. Молл, В. Моляко, М. Нецадим, Н. Ничкало, А. Петровський, О. Романовський, О. Савченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, В. Ягупов, М. Ярмаченко), зарубіжних учених (К. Арджіріс, Г. Емерсон, Ч. Бернард, М. Вебер, П. Друкер, Д. Макгрегор, А. Маслоу, Е. Мейо, Ф. Тейлор, А. Файоль, М. Фоллет та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сформована система освіти майбутніх офіцерів ЗСУ у вищих військових навчальних закладах, педагогічні вимоги та ставлення до курсантів із боку професорсько-викладацького складу та командирів підрозділів не повною мірою відповідають цілям підготовки офіцерів як особливої професійної групи, враховуючи об'єктивні умови виконання обов'язків як у мирний час, так і під час залучення до бойових дій.

Крім цього, формування суб'єктних якостей курсантів, які необхідні для успішного виконання поставлених завдань, протягом значного періоду розглядалося як другорядне та неперіоритетне завдання. Це є визначальним з огляду на потребу оновлення змісту освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах з урахуванням

вимог до військово-професійної діяльності офіцера та його особистості.

Виокремлення об'єктивних критеріїв і показників рівня сформованості професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів є актуальною психолого-педагогічною проблемою, вирішення якої зумовить підвищення ефективності реалізації заходів із формування майбутніх офіцерів як суб'єктів спочатку навчальної, а надалі – військово-професійної діяльності.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування актуальності вирішення психолого-педагогічної проблеми виокремлення критеріїв і показників формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах, оскільки вирішення зазначеного питання в умовах відбиття збройної агресії ще не має достатнього теоретичного та методичного обґрунтування в педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку військово-професійної освіти дозволяють розглядати розвиток суб'єктного потенціалу майбутніх офіцерів ЗСУ під час їх навчання у вищих військових навчальних закладах у якості провідного фактору покращення системи військової освіти. Завдання, які стоять перед ЗСУ на сучасному етапі, підвищують вимоги як до офіцера, так і до військової освіти, що актуалізує проблему формування професійної суб'єктної активності майбутніх офіцерів – особливої інтегральної професійно важливої якості, що визначає їхні життєві та професійні перспективи як суб'єктів військово-професійної діяльності.

З урахуванням рівня відповідальності офіцера за ухвалені рішення формування майбутнього офіцера як суб'єкта спочатку навчальної, а потім і військово-професійної діяльності є передумовою формування основних рис професійної суб'єктності офіцера ЗСУ.

З огляду на специфічні особливості, притаманні військово-професійній діяльності офіцера, необхідним вбачається виокремлення провідних якостей, рис і проявів суб'єкта професійної діяльності. Нам імпонує думка В. Ягупова, який серед інших визначає:

– свідому активність, безпосередньо спрямовану на професійну діяльність і на самоактуалізацію в ній;

– свідому включеність особи як суб'єкта професійної діяльності у систему суспільно-виробничих відносин шляхом виконання конкретних посадових компетенцій у певному професійному середовищі;

– ступінь сформованості провідних психічних властивостей і якостей як представника певного професійного середовища та конкретного фахівця; це, насамперед, сформованість професійно важливих якостей – професійної свідомості

та самосвідомості, фахової Я-концепції, системи індивідуальних цінностей професійної діяльності та фахового буття, професійна суб'єктність;

– свідому цілеспрямовану саморегуляцію, самоорганізацію та самодетермінацію своєї професійної поведінки й діяльності як професійного суб'єкта;

– здатність і готовність нести усвідомлено повну відповідальність за результати, а також наслідки своїх дій, вчинків, поведінки і діяльності у межах виконання своїх посадових компетенцій як фахівця;

– професійну суб'єктність, тобто професійну підготовленість, суб'єктну готовність і фахову здатність бути суб'єктом професійної діяльності у певному професійному середовищі [11, с. 84].

З урахуванням вищезазначеного можливо виокремити такі базисні положення, притаманні професійній суб'єктності майбутніх офіцерів ЗСУ:

– професійна суб'єктність майбутніх офіцерів ЗСУ зумовлена специфікою військової діяльності й особливостями професійної діяльності офіцерів ЗСУ;

– професійна суб'єктність майбутніх офіцерів ЗСУ зумовлена мотивами, духовними цінностями, професійними й особистісними орієнтаціями, які визначають їх військово-професійну спрямованість;

– професійна суб'єктність – це важлива передумова ефективної військово-професійної діяльності офіцера під час служби в частинах і підрозділах ЗСУ. З одного боку, це умова постійного зростання професійної майстерності офіцера ЗСУ, а з іншого – своєрідний показник;

– особливості формування, розвитку та реалізації професійної суб'єктності майбутніх офіцерів ЗСУ визначаються як їх індивідуальними характеристиками, професійною підготовленістю, педагогічним середовищем, у якому розвивається особистість майбутнього офіцера в процесі професійної підготовки, так і особливостями військово-професійної діяльності в частинах і підрозділах ЗСУ.

Враховуючи провідні якості, риси та прояв суб'єкта професійної діяльності, особливості, притаманні професійній суб'єктності майбутніх офіцерів ЗСУ, усвідомлюючи той факт, що виокремлені критерії повинні охопити всі істотні характеристики досліджуваного феномену, нагальним є здійснення аналізу напрацювань науковців щодо виокремлення критеріїв і показників рівня сформованості професійної суб'єктності.

На основі проведеного аналізу та вивчення науково-педагогічних джерел можна зробити висновок, що серед українських і зарубіжних науковців не існує одноголосної думки щодо визначення критеріїв і показників сформованості професійної суб'єктності майбутніх фахівців і майбутніх офіцерів ЗСУ зокрема.

Так, Т. Гуцина, досліджуючи питання становлення професійної суб'єктності на етапі ранньої професіоналізації, виділяє два головні її аспекти: змістовний і динамічний, розглядаючи процес становлення професійної суб'єктності як двобічний. З одного боку, це входження студента в професійне середовище, засвоєння ним професійного досвіду, оволодіння стандартами і цінностями професійного співтовариства, а з іншого – процес активної реалізації себе, неперервного професійного саморозвитку. Якщо змістовний аспект суб'єктності вміщує особливості професійної діяльності, то динамічний аспект суб'єктності проявляється в організації внутрішньої активності суб'єктів [4, с. 29].

Щодо змістовного компонента суб'єктності в професійній діяльності науковець пропонує врахувати низку певних критеріїв:

1) особистість у якості суб'єкта виступає як організатор, координатор, регулятор професійної діяльності;

2) здатність використовувати свої психічні, особистісні, професійні компетенції, досвід у вирішенні професійних завдань;

3) інтенція особистості як суб'єкта до удосконалення професійної діяльності за рахунок мотивації, готовності до професійної діяльності, системи ціннісних орієнтацій;

4) становлення особистості як суб'єкта, що забезпечує оптимальні характеристики й оптимальну взаємодію професійних структурно-динамічних новоутворень – суб'єктну активність, суб'єктну позицію і професійно-особистісні якості;

5) розвиток особистісного задуму професійної діяльності як суб'єктивного ціннісно-проектного відповідно до повноти самореалізації особистості в житті;

6) ставлення особистості до себе як суб'єкта, зрілість професійної Я-концепції, відповідальність, ініціативність;

7) здатність особистості до рефлексії і регуляції професійних ситуацій і протиріч, становлення нових особистісних якостей як результат рефлексії [4, с. 40].

Розглядаючи питання формування суб'єктності через змістовні орієнтири суб'єктно-розвивальної соціалізації студента, Л. Пак пропонує досліджувати цей процес у трьох напрямках: соціально-змістовному, культурно-інтеракційному й індивідуально-діяльнісному. Так, соціально-змістовний напрям зумовлює варіативний характер освітнього процесу й актуалізує відповідальність системи освіти за залучення студентів до знань і досвіду людства, становлення особистості, здатної повноцінно соціалізуватися в суспільстві, яке постійно оновлюється. Культурно-інтеракційний напрям передбачає засвоєння студентами найбільш суттєвих елементів культурної спадщини

людської цивілізації, історично сформованих соціально-рольових взаємозв'язків і відносин соціуму. Індивідуально-діяльнісний напрям забезпечує новоутворення, створення студентом самого себе, дію в оптимальному відношенні індивідуальних і загальносоціальних цінностей поведінки як основи здійснення життя особистості в системі громадських відносин, що необхідні для досягнення творчої індивідуальності й особистісної автономії [7, с. 59].

Результатом дослідження структурно-змістовних характеристик компонентів суб'єктної позиції особистості студента, які були предметом наукового пошуку О. Полухіної, є висновок про те, що критерії, які дозволяють фіксувати й аналізувати суб'єктність студента, є основними компонентами її структури, розвиток яких є показником розвитку як окремих компонентів, так і процесу освіти загалом. Серед іншого, це прагнення до особистісної та професійної самоактуалізації і самореалізації, активність, ініціативність, самостійність, відповідальність, гармонійність, вміння раціонально організувати і контролювати власну життєдіяльність, ставлення до самого себе та до інших як суб'єктів власної життєдіяльності [8, с. 254].

Дослідження проблеми формування професійної компетентності педагогів, проведене С. Кашлевим, дозволило визначити основні критерії оцінювання сформованості професійної суб'єктності, результатом якого став висновок про співвідношення виконавчої й організаційної ролі особистості в професійній діяльності, однобічність або універсальність включення в професійну діяльність, репродуктивний або творчий характер діяльності, спрямованість професійної діяльності на особистісний і суспільний розвиток, потреба в рефлексії власної діяльності, самостійність і автономність у професійній діяльності [6, с. 25].

Ю. Журат основними критеріями оцінювання сформованості професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів вважає мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий і діяльнісно-поведінковий [5].

Результати дослідження поглядів науковців на виокремлення критеріїв та показники сформованості професійної суб'єктності майбутнього офіцера вказують на відсутність єдиних поглядів на означену педагогічну проблему.

О. Бабич, досліджуючи проблему формування навчально-професійної суб'єктності офіцерів структур виховної роботи ЗСУ, виокремлює такі критерії її сформованості: мотиваційно-смісловий, діяльнісно-регулятивний, особистісно-регулятивний, комунікативно-компетентнісний і рефлексійний [2, с. 11].

Досліджуючи питання становлення суб'єктності майбутніх офіцерів у військовому навчальному закладі, О. Белошицький зазначає, що зміна

суб'єктивних детермінант характеризує ефективність технології та педагогічної діяльності викладачів у цілому, і виокремлює оціночні компоненти, які дозволяють представити комплексну, об'єктивну оцінку становлення суб'єктності майбутніх офіцерів: мотиваційний, діяльнісно-результативний, оціночно-рефлексивний, комунікативний, соціометричний; регулятивний. Ці компоненти науковцем були визначені як критерії оцінки суб'єктності [3].

На думку О. Белошицького, критерій, виступаючи в якості еталонного зразка у порівнянні реальних явищ, створює умови визначення ступеня їх відповідності ідеалу, тобто виступає мірилом оцінки. Зіставляти дійсність з ідеалом у реальній практиці дозволяють критеріальні ознаки (показники). Вони більш тісно, порівняно з критеріями, пов'язані з процедурами конкретних вимірювань і виступають у ролі характеристик, які дозволяють оцінити зміни, що відбуваються. Показники, будучи компонентом критерію, відображають конкретні прояви істотних сторін процесів, що досліджуються, та засвідчують рівень їх змін і розвитку [3].

Узагальнюючи напрацювання науковців і враховуючи проведений аналіз науково-педагогічних джерел, можна зробити висновок, що серед українських і зарубіжних науковців не існує єдиної думки щодо визначення критеріїв і показників сформованості професійної суб'єктності майбутніх фахівців і майбутніх офіцерів ЗСУ зокрема.

Висновок. З урахуванням потреб суспільства, вимог до системи військової освіти, умов проходження служби офіцером, усвідомлення необхідності підвищення рівня його професіоналізму необхідним є пошук ефективних підходів до підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ у вищих військових навчальних закладах. Одним із оптимальних шляхів вирішення зазначеного питання є формування професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів із використанням потенціалу інтерактивних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі вищих військових навчальних закладів.

Виняткової актуальності питання формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів і виокремлення критеріїв та показників її сформованості набуває з огляду на залучення частин і підрозділів ЗСУ до відбиття збройної агресії, визначальну роль у чому відіграє офіцерський склад.

Питання виокремлення об'єктивних критеріїв і показників рівня сформованості професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів ще не має достатнього теоретичного та методичного обґрунтування в педагогічній науці, є актуальною психолого-педагогічною проблемою, вирішення якої зумовить підвищення ефективності реалізації заходів із формування майбутніх офіцерів як суб'єктів спочатку навчальної, а надалі – військово-професійної діяльності.

Перспективи дослідження полягають у розробці об'єктивних критеріїв і показників рівня сформованості професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів під час підготовки у вищих військових навчальних закладах з урахуванням специфічних особливостей, притаманних військово-професійній діяльності офіцера й умовам підготовки майбутніх офіцерів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абульханова К.А. Принцип субъекта в отечественной психологии. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2. № 4. С. 3–22.
2. Бабич О.М. Формирование учебно-профессиональной субъектности офицеров-воспитателей в процессе обучения в военном вузе: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Воронеж, 2012. 12 с. URL: www.kursksu.ru/dissertations/dis335.pdf.
3. Белошицкий А.В. Становление субъектности будущих офицеров в военном вузе: дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. Воронеж, 2009. 373 с.
4. Гущина Т.И., Андреева И.Г. Становление профессиональной субъектности будущих юристов на этапе ранней профессионализации. Психология в вузе. 2010. № 1. С. 27–40.
5. Журат Ю.В. Педагогичні умови формування професійної суб'єктності майбутніх вчителів початкових класів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2012. 20 с.
6. Кашлев С.С., Глазачев С.Н., Соколова Н.И. Субъектность как профессиональная компетентность педагога. Вестник международной академии наук: Спецвыпуск. 2011. С. 20–25. URL: http://www.heraldrsias.ru/download/articles/04_Kashlev.pdf.
7. Пак Л.Г. Смысловые ориентиры субъектно-развивающей социализации студента вуза. Педагогический журнал Башкортостана. 2010. № 5 (30). С. 58–63.
8. Полухина О.П. Структурно-содержательная характеристика компонентов субъектной позиции личности студента на примере психолога. Вестник Тамбовского университета. Гуманитарные науки. Педагогика и психология. 2010. Вып. 5 (85). С. 250–254.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 713 с.
10. Узнадзе Д.Н. Общая психология / пер. с грузинск. Е.Ш. Чомахидзе; под ред. И.В. Имедадзе. М.: Смысл; СПб.: Питер, 2004. 413 с.
11. Ягупов В.В. Військова психологія: підручник. К.: Тандем, 2004. 656 с.